

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Аржаанская средняя общеобразовательная школа
Пий-Хемского кожууна Республики Тыва

«РАССМОТРЕНО»

Руководитель МО:

 М. М. М.

Протокол № 1
от 24.08 2024 г.

«СОГЛАСОВАНО»

Зам. директора по УВР:

 \Тюлюш Л.Б.\

Протокол № 1
от 28.08 2024 г.

«УТВЕРЖДАЮ»

Директор школы:

 \А.Б. Байкара\

Приказ № 158
от 30.08 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
по родной (тувинской) литературе

ДЛЯ 9 КЛАССА
НА 2024/2025 УЧЕБНЫЙ ГОД

Составитель программы:
Ооржак Лариса Александровна,
I квалификационная категория.

АРЖААН, 2024 г.

Тайылбыр бижик

9-ку класстың тыва аас чогаалы болгаш литературага чижек программа ортумак (долу) ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түң негелделеринге, сонуургалынга даянып, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунун 2012 чылда үндүргени «Төрээн чогаалга күрүне стандартының» сорулгаларына болгаш негелделеринге дүүштүр кылдынган.

Тайылбыр бижикте ортумак (долу) ниити өөредилге системазында тыва чогаал эртемниң ниити характеристиказын берип, үндезин өөредилге планында туружун тодараткан. Кол ниити өөредилгениң системазында тыва чогаалдың ролун айтып, ниити өөредилгениң өөредилге-кижизидилгелиг сорулгаларынче болгаш негелделеринче кичээнгейни угландырган. Чижек программа ортумак (долу) ниити өөредилгениң тыва чогаал эртемниң вариативтиг программа ажылдап кылырының уг-шиин тодарадып турар. Программаларның база өөредилге номнарының авторлары бердинген чижек программаның утка болгаш тургузуунга, темаларны өөредириниң дараалашкаанга, ооң иштики хемчээлинге, өөреникчилерниң билиин хынаарына хамаарыштыр боттарының көрүжүн илередип болур.

Чижек программаның тургустунган кезектери: «Тайылбыр бижик», «Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары», «5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу», «Тыва чогаал эртемни өөредириниң түңнелдери» деп кезектерден тургустунган.

Тыва чогаал өөредириниң сорулгалары болгаш өөреникчилерниң чедип алып билиглерниң түңнелделери бот-тускайлаң, предметтиг болгаш метапредметтиг угланыышкынныг чадаларлыг бердинген.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары Өөредиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;

- чогаал теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн ылгап;

- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннеш уткалыг чогаалдарны деңнеп;

- чогаал сайгарарына ажыглаарызы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медеделдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;

- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказына дүүштүр шын ажыглап, сайшгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

-сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;

- кижилерге, төрээн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик; ада-чурт-төөгүзүн үнелеп билер;

- номчулгага сонуургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалдарында камгалап билер кижини кижизидер.

9-ку класстың тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагшыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдууска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирбишаан, чогаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңының үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир.

Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлзээшкенин эвес, а медреселдиги-биле сайгарып билир кылдыр өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп турар. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртеминиң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртеминиң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

Эге школага чогаал дугайында өөрөнгөн билиглерин кол ниити школага улам сайзырадып, литература – уран сөстүң байлаа деп билдирбишаан, литература теориязында уран-чечен аргаларны кол ниити өөредилгеге школаның 5-6 класстарынга ханы өөредир. Кол ниити өөредилгениң 7-8 класстарынга өөреникчилерниң номчулга культуразын бедидип, чогаал сайгарылгазын делгемчидер. Чогаалды чогаал теориязындан тема, идея, сюжет, композицияның элементилерин тодарадып, шүлүк тургузуун сайгарып шыдаар кылдыр өөредир.

8-ки класска өөреникчилерниң номчулга культуразын улам бедидип, чогаалдыкчы арга-шинээн сайзырадыр үези: долгандыр турар амыдыралды эскерип, ону ханы сайгарып, чогаалчыларның намдарындан төөгү ужур-уткалыг арыннарын өөренип, чогаалдарның утказын делгем сайгарып өөредир. Программаның кол кезээнге элээди уругларның назы-харынга дүүштүр проблемалар көдүргөн мөзү-бүдүш, этика темаларынга бижээн чогаалдар турар. Чечен чогаалга кижини, ооң иштики делегейин чуруурунун аргаларын көргүскен чогаал теориязының айтырыгларын өөренир. Сөзүглелди бот-угланышкынныг сайгарар, чогаалдарны сөстүң уран чүүлүнүн онзагай хевири кылдыр үнелеп билирин чедип алыр.

9-ку класска мурнунда өөрөнгөн чогаалдарны катаптаар, алган билиглерни системажыдар, түңнээр. Литератураны бөлүктөп өөренириниң системазын төндүргөш, тыва литератураның төөгүзүнүн үе-чадаларының хуваалдазын, сайзырап келгениниң база чамдык чогаалчыларның чогаадыкчы ажил-чорудулгазының дугайында, төөгү-биле холбашкан ханы амыдыралчы чогаалдарны өөренир. Чечен чогаалдың сайгарылгазын ханыладыр. Чечен чогаалдың эстетиктиг үнезин база ооң литература төөгүзүндө туружун медресеп билиринге чаңчыктырар.

Ортумак (долу) ниити өөредилгениң 10-11 класстарына тыва чогаалды үндезин, филологтуг профильдиг болгаш филологтуг профильдиг эвес класстар деп чарып өөредип турарын барымдаалап өөредир.

10-11-ги класстарга тыва чогаал программазының кол сорулгазы – уругларның чогаал талазы-биле эге болгаш ортумак класстарга алган билиин улам ханыладып, школаларның тус-тус угланышкынарна дүүштүр өөредип таныштырары. Чаа үениң школалары үстүкү класстарга ниити (үндезин) билигниң, профильдиг хандыр өөренириниң дээш о.д.ө. угланышкынарна дүүштүр өөренирин сүмелеп турар болганда, үстүкү класстарның өөреникчилеринге тыва чогаал талазы-биле билигни чаңгыс аай программа-биле бээри болдунмас.

Ортумак (долу) ниити өөредилгениң 10-11 класстарына амгы тыва литератураның төөгү-реалисчи барымдааларлыг шилиндек чогаалдарына даянып, чоннуң езу-чаңчылдарын, үзел-бодалдарын көргүскөн, уругларның эстетиктиг таалалын оттурар, делегей көрүүшкүнүнче, ниитилел сайзыралынче, кижилер аразында харылзааларның болгаш амыдыралдың кол философчу утказынче угланган критиктиг боданышкынын сайзырадыр чогаалдарны шилээн.

Үстүкү класстарга литература-теориялыг, литература-критиктиг ажилдарны бот-тускайлаң номчуп сайгартыр. Литературлуг угланышкынарның ылгавырларының дугайында теоретиктиг билиглерни делгем өөредир. Чогаалдарның идея-тематиказын, уран-чеченин өске эртемнер-биле холбап, ханы сайгартыр. Аас болгаш бижимел чугааның нормаларын сагып, эртем-шинчилел ажылының эге билиглеринге өөредир.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланышкынын бот-тускайлаң ажилдаар арганы бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринче, номчулгага сонургалын идекпейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал өөрөдириниң түңнелдери

Өөрөдириниң *бот-тускайлаң түңнелдери* өөреникчиниң бодунуң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот сайзырадып, бот углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырын медреселдир-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразында худа болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарны тургузуп, ону боттандырамынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шиңгээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөрениринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг төңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемни өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөрөдиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң), регулятивтиг (бот угланышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми дараазында принциптерге үндезилетинип ажылдап кылдынган.

Класс	Үндезин билиглер	Принциптер
5 класс	Жанр	Тематиктиг
6 класс	Аймактар болгаш жанрлар	Тематиктиг
7 класс	Маадыр болгаш аажы-чаң	Проблема-тематиктиг
8 класс	Чечен маадыр, омур-хевир	Проблема-тематиктиг
9 класс	Чечен үе болгаш чогаалчы, чогаал болгаш номчукчу	Хронологтуг, проблема-тематиктиг
10-11 класс (үндезин)	Чечен чогаалдың проблемазы, чечен чогаал болгаш номчукчу	Проблема-тематиктиг
10-11 класс (профильдиг)	Төөгү-литературлуг байдал, автор болгаш чогаал. Чогаалчының чечен делегейи	Хронологтуг, проблема-тематиктиг

9-ку класска тыва чогаал өөрөдириниң шактарының хуваалдазы

Шупту – 34 шак, ооң иштинде:

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарында –22 шак.

Чогаал теориязында – 6 шак.

Класстан дашкаар номчулгага – 2 шак.

Чугаа сайзырадылганында – 4 шак.

9-ку класстың өөреникчилериниң билинге негелделер

9-ку класска тыва чогаалга кичээнгейни дараазында чүүлдерге углаары чугула: үе – чогаалчы – чогаал – номчукчу.

9-ку классты доозуп тургаш, өөреникчилерниң билир ужурлуг чүүлдери:

- тыва литератураның сайзырап келгениниң үе-чадаларын билир;
- өөрөнгөн чогаалының бижиттинген үези-биле харылзааны билир, оларны литературлуг агымнар-биле чергелештир көөр, литература-төөгүлүг байдалды ниитилелдиң амыдыралы болгаш культуразы-биле чергелештир көөр;
- чогаалдың этиктиг болгаш эстетиктиг шынарларын тодарадып билир;
- чогаалдың этиктиг, философчу, социал-төөгүлүг проблематиказын тодарадып билир;
- аңгы-аңгы жанрның чогаалдарын утка-шынар талазы-биле ылгап билир;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап долу сайгарылганын кылыр;

- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүн барымдааларын база литература теориязының айтырыгларын ажыглап билир;
- чогаалды аянынг номчуп билир (номдан база шээжи-биле);
- аңгы-аңгы жанр хевирлерниң чогаалдарынга шын делгеренгей харыыны тургузуп, сөзүглелдинг утказын чугаалаарының бүгү аргаларын билир;
- бижимел ажылдарның бүгү хевирлерин күүседир, чогаадыгларның янзы-бүрү хевирлерин бижип билир;
- словарьлар, энциклопедиялар болгаш янзы-бүрү немелде материалдар-биле ажылдап билир.
- эртемни шиңгээдип алганының түңнелинге даянып, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, делегей көрүүшкүнү делгем, дыл-домаа сайзыраңгай болур.

Темазы	Кич-ң хевири	Шагы	Планнаттынган түннелдер	Онаалга	Үези	
					план	факт
I-ги улдуң (8 шак)						
Кирилде кичээл	Кирилде кичээл	1	Предметтиг: харылзаалыг чугаа тургузуп билири. Бот-тускайлаң: төрээн чуртунуң чогаалдарын ханы шигээдип билип алыры. Метапредметтиг: орус литератураның чогаалдары-биле деннеп билири	Өөрөнгө чогаалдарын катаптаар		
Тыва литератураның укталган дөстери. Баштайгы тыва чогаалдар	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: аас чогаалы – литератураның укталган дөзү. Аас чогаалы болгаш литература – сөстүң уран чүүлүнүң ийи төрөл хевирлери. Аас чогаалының тывылганы, хевирлери. Тываның сураглыг тоолчулары. Метапредметтиг: Салдынган сорулгага дууштур ажылдар шилири. Бот-тускайлаң: өөрөдилгеге сундулуг болуру. Бодун ниитилелдин бир тускай кижизи кылдыр көөрү.	арын 3-10, номчуур		
Маадырлыг тоол «Танаа-Херел»-идейлиг утказы, кол маадырның омур-хевири	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: улустуң аас чогаалының хевири – эпос. Эпос чогаалының утка-тургузуун сайгарар. Метапредметтиг: айтырыглар салыры, ном-биле ажылдап билири эштери болгаш башкы-биле харылзаа тудуп билири. Бот-тускайлаң: бодун ниитилелдин бир тускай кижизиг кылдыр көөрү.	ар.11-25, номчуур. Арын 26, №11		
Маадырлыг тоол «Тоң-Аралчын хаан»-идейлиг утказы	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: тоолдуң уран-чеченин, тургузуун, дылын сайгарар. Тоолдуң дылында эргижирээн сөстөр. Метапредметтиг: айтырыглар салыры, ном-биле ажылдап билири эштери болгаш башкы-биле харылзаа тудуп билири. Бот-тускайлаң: бодун ниитилелдин бир тускай кижизиг кылдыр көөрү.	ар.26-37, номчуур; ар.37, №6		

Маадырлыг тоолдар дугайында билиг. Маадырлыг тоол «Каңгывай-Мерген»-идейлиг утказы, дылының онзагайы	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: эпостуң анаа тоолдардан ылгалын тодарадыр. Маадырлыг тоол чогаадыр. Метапредметтиг: айтырыглар салыры, ном-биле ажылдап билири эштери болгаш башкы-биле харылзаа тудуп билири. Бот-тускайлаң: бодун ниитилелдин бир тускай кижизиг кылдыр көөрү.	ар.38-39, номчуур		
Кл.д.н. А.А.Даржай «Он рубль»-идейлиг утказы	Сайгарылга кичээл	1	Предметтиг: тема, идеязы. Серин кадайның болгаш оглу Мөңгүн-оолдуң о/х дамчыштыр ада-ие болгаш ажы-төл аразында харылзаазын илереткени. Аваның аарыының дугайында бодалдарында, оглунга адрестээн монолог чугаазында ооң иштики сагыш-сеткилин, психологтуг байдалын чечен илереткени. Метапредметтиг: айтырыглар салыры, ном-биле ажылдап билири эштери болгаш башкы-биле харылзаа тудуп билири. Бот-тускайлаң: бодун ниитилелдин бир тускай кижизиг кылдыр көөрү.	деңнелге анализ бижиир		
Эдертиг «Танды кежи» арын 155	Хыналда кичээл	1	Предметтиг: алган билиглери практика кырынга ажыглаары. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонuurгал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	Өөрөнгө темаларын катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Предметтиг: хыналда ажыл үезинде эрттирген частырыгларга доктаап, сайгарары. Метапредметтиг: чоннун төөгүзүн билип алыры. Бот-тускайлаң: Бодунун кандыг бергеге таваржып турарын билири, ону эртип шыдаар аргаларын тып шыдаары.	Чогаал теориязын катаптаар		
II-ги улдун (8 шак)						
Култегинге тураскааткан биче бижик. Култегинге тураскааткан биче бижик-дылының онзагайы	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: орхон-Енисей девискээринде көжээлерде бижиктерни төөгүнүн, дылдың, чогаалдың делегей чергелиг тураскаалдары кылдыр санап турары. Көжээлерде бижиктерни чогаалга хамаарыштырарының чылдагааннары болгаш барымдаалары. Ук чогаалдарның жанры, темазы,	ар.50-53, номчуур		

			идеязы, тургузуу. Уран-чечени. Метапредметтиг: айтырыглар салыры, ном-биле ажылдап билири эштери болгаш башкы-биле харылзаа тудуп билири. Бот-тускайлаң: бодун ниитилелдин бир тускай кижизиг кылдыр көөрү.			
Донгак Барыкаан «Марттың сези»-ава кижиниң овор-хевири көргүскени. «Самбукайның чугаазы»-чогаалда куда ёзулалын көргүскени	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: проза чогаалының тыптып сайзырааны. Самбукайның чугаазының бижиттинген төөгүзү. Маадырның овор-хевири. Метапредметтиг: өске чоннарның литературазы-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонуургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	ар.56-86, номчуур. Чогаадыг «Эргитывага куда езулалы»		
Самбукайның чугаазынга түңнел кичээл	Түңнел кичээл	1	Предметтиг: тываларның аар-берге амыдыралының дугайында беседаны чорудуп, чогаалды сайгарар. Метапредметтиг: өске чоннарның литературазы-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонуургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	Чогаадыг «Тывалар деп кымнарыл ол?»		
Эдertiг «Ажыл кылып дорукканым»	Хыналда кичээл	1	Предметтиг: эдertiгге план тургузуп өөренир, эдertiгни бижири. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонуургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	Шын бижилгениң дүрүмнерин катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Предметтиг: алган билиглерин практика кырынга ажыглаары. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонуургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	Өөрeнген чогаалдарын катаптаар		
С.А.Сарыг-оол «Херэежен», «Дөнен-Шилгим». В.Л.Эренчин «Кадарчы уруг», «Тере-Хөл»-идейлиг утказының онзагайы	Сайгарылга кичээл	1	Предметтиг: чогаалчының допчу-намдары. Шаандакы Тывага херэежен кижиниң кадыг-берге салым-чолу. Уран-чечен аргалар. Метапредметтиг: өске чоннарның литературазы-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонуургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	ар.87. «Херэежен»-шүлүктү шээжилээр		

Кл.д.н. М.К.Өлчей-оол «Үш чүве кара», «Үш чүве дошкун»- улустуң аас чогаалы-биле чүүлдешкээ	Чаа тема тайылбыр ы	1	Предметтиг: чогаалчының намдары. шүлүктерде улустуң аас чогаалындан ужукалган философчу уткаларны мерген илереткени. Чогаалдарда тыва улустуң триада тывызыктарының үлегерлерин ажыглааны. Метапредметтиг: өске чоннарның литературазы-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	Допчу намдарны номчуур		
В.Ш.Көк-оол. Хайыраан бот.- шииниң идеялиг утказы, шииниң чөрүлдээзи	Чаа тема тайылбыр ы	1	Предметтиг: чогаалдың ажыл-чорудулгазы. Шииниң тыва литературада туружу. Темазы болгаш идеязы.Шаандагы Тывага херээжен кижиниң салым-чолун көргүскени, ооң кижизиг мөзү- шынарларын чурааны. Метапредметтиг: өске чоннарның литературазы-биле деңнеп көөрү. Бот- тускайлаң: өөөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	Арын 99-139, номчуур		
III-кү улдун (10 шак)						
В.Ш.Көк-оол. Хайыраан бот.- Краның омур-хевири	Чаа тема тайылбыр ы	1	Предметтиг: шииде кол о/х. Караның амыдыралга ынаа, тура-соруктуу, ынакшылга бердингени, дидими. Аваның, Сарыг-Ашактың, Седиптиң, Кенден-Хуурактың болгаш өскелерниң-даа /х-рин монолог, чугаа, иштики дүвүрел дамчыштыр илереткени. Метапредметтиг: өске чоннарның литературазы-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	ар.128, №2		
В.Ш.Көк-оол. Хайыраан бот.- Шииниң уран- чечени, дылының улусчузу	Чаа тема тайылбыр ы	1	Предметтиг: дылының улусчузу. Метапредметтиг: өске чоннарның литературазы-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: өөөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонургал. Бодунун	тиваның хөгжүм- шии театрың дугайында дыңнадыг кылыр		

			ажыл-херээн унелеп билири.			
Хайыраан бот деп шииге түңнел кичээл. Трагедия – шии чогаалының хевири	Түңнел кичээл	1	Предметтиг: шии дугайында үнелелдер. Трагедия – шии чогаалының хевири. Ооң тывылганының кыска төөгүзү, баштайгы авторлар болгаш оларның чогаалдары. Амгы тыва шии чогаалында трагедия жанрының хөгжүлдези. Метапредметтиг: чоннуң төөгүзүн билип алыры. Бот-тускайлаң: Бодунун кандыг бергеге таваржып турарын билири, ону эртип шыдаар аргаларын тып шыдаары.	ар.141, №2		
С.К.Тока «Каргыга чорааным»-дылының онзагайы, малчын кижиниң амыдыралының онзагайы	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: С.К.Токаның чогаадыкчы ажылы. Очерктиң тыва чечен чугааның төрүттүнеринге салдары. Метапредметтиг: чоннуң төөгүзүн билип алыры. Бот-тускайлаң: бодунун кандыг бергеге таваржып турарын билири, ону эртип шыдаар аргаларын тып шыдаары.	Уран-чечен дылын ушта бижиир		
Очерк дугайында билиг. Портрет болгаш орук демдеглелдери	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: очерк жанрының тодарадылгазы, өске жанрлардан ылгалы. Очерктиң хевирлери, оларның тус-тузунда тайылбыры. Очерктиң ужур-дузазы. Тыва литературада очерктер. Метапредметтиг: чоннуң төөгүзүн билип алыры. Бот-тускайлаң: бодунун кандыг бергеге таваржып турарын билири, ону эртип шыдаар аргаларын тып шыдаары.	ар, 151, номчуур		
М.Ы.Идам-Сүрүн «Өөрүшкүнүн дээди чурту», «Союспаң»-уран-чечен дылы. С.Б.Пюрбю «Тулчуушкунче»-төөгүлүг ужур-дузазы, дылының онзагайы Баллада дугайында билиг	Сайгарылга кичээл	1	Предметтиг: шүлүктүн уран-чеченин, тургузуун сайгарар. «Төрээн булуңум – төөгүм ол» деп чогаадыгны бижиир. Метапредметтиг: чоннуң төөгүзүн билип алыры. Бот-тускайлаң: бодунун кандыг бергеге таваржып турарын билири, ону эртип шыдаар аргаларын тып шыдаары.	ар.153, №3		
С.Пюрбю «Чечек»-шүлүглелдиң идеялиг утказы, дылының	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: шүлүглелдиң тема болгаш идеязын тодарадыры. Бижиттинген төөгүзү. Херээжен кижиниң эрге чок чорааны. Метапредметтиг: орус	ар.162-212, номчуур		

онзагайы			терминнер-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.			
«Чечек» деп шүлүглелдин овор-хевирлери, төөгүлүг ужур-дузазы. «Чечек» деп шлүглел дугайында	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: кол маадырларның о/х. Хая биле Кара-Кадай – күш-ажылчы чоннуң төлээлери. Дүрзүң-Мээрң, Мөңзүүле – тергиидекчи аңгының төлээлери. Дылының уран-чечени: эпитет, метафора, деңнелге, символдарны; улустуң ырларын, үлегер домактарны ажыглааны. Чогаалда композицияның элементилери-пейзаж болгаш портретти ажыглааны. Метапредметтиг: орус терминнер-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.	ар 177, №1		
Эдертиг «Шагаа» арын 157	Хыналда кичээл	1	Предметтиг: алган билиглери практика кырынга ажыглаары. Бот-тускайлаң: өөредилгеге эки хамаарылга. Чаа билиглер билип алырынче сонуургал. Бодунун ажыл-херээн унелеп билири.	Өөренген темаларын катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылгак ичээл	1	Предметтиг: хыналда ажыл үезинде эрттирген частырыгларга доктаап, сайгарары. Метапредметтиг: чоннуң төөгүзүн билип алыры. Бот-тускайлаң: Бодунун кандыг бергеге таваржып турарын билири, ону эртип шыдаар аргаларын тып шыдаары.	Чогаал теориязын катаптаар		
VI-күүлдүн (8 шак)						
Чечен чогаалдың лирика-эпос аймаа. Шүлүглел дугайында билиг	Сайгарылгак ичээл	1	Предметтиг: номчаан шүлүглелдерин сайгарып чугаалажыр. Метапредметтиг: орус терминнер-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.	ар.211, номчуур		
С.Сарыг-оол «Саны-Мөге»-идейлиг утказы	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: шүлүглелдин темазы, идеязы, тургузуу. Шүлүглелде чечен үе болгаш девискээр. Маадырларның прототивтери. Ооң портредин чурааны, амыдыралчы туружун илереткени. Метапредметтиг: орус терминнер-биле деңнеп көөрү. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп	ар.212-223, номчуур		

			шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.			
Б.Д.Хөвөңмей «Эргим өңнүк», «Идегели оскундурган»-төөгүлүг ужур-дузазы	Сайгарылг а кичээл	1	Предметтиг: акы-дуңмалышкы Совет улустуң найыралы. Шүлүктүң тема, идеязы болгаш уран-чечен аргаларын тывары. Метапредметтиг: өөредилгенин айтырыгларын камгалап. Бодунун чедишкиннерин унелээри. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.	ар.224, №2		
«Аныяк Биче-оол» деп чогаалда кол маадырның овор-хевири	Сайгарылг а кичээл	1	Предметтиг: чечен чогаалдың сюжедин сайгарар. Бирги болгаш ийиги кезектерде Биче-оолдун портреттерин деңнээр . Метапредметтиг: өөредилгенин айтырыгларын камгалап. Бодунун чедишкиннерин унелээри. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.	ар.233, айтырыгларга харыылаар		
С.А.Сарыг-оол «Белек»- баштайгы тоожу	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: «Белек»-тыва литературада баштайгы тоожу. Чогаалда чечен үе болгаш девискээр. Чогаалда кол о/х. Чогаалдың адының, пейзаж чурумалының символиктиг ужур-уткалары, оларның чогаалдың утказын ажыдарынга, овор-хевирлер тургузарынга ролю. Метапредметтиг: өөредилгенин айтырыгларын камгалап. Бодунун чедишкиннерин унелээри. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.	ар.318, номчуур. Чурук чуруур		
С.А.Сарыг-оол «Белек»- патриотизм темазын чырытканы	Чаа тема тайылбыры	1	Предметтиг: «Белек»-тыва литературада баштайгы тоожу. Чогаалда чечен үе болгаш девискээр. Чогаалда кол о/х. Чогаалдың адының, пейзаж чурумалының символиктиг ужур-уткалары, оларның чогаалдың утказын ажыдарынга, овор-хевирлер тургузарынга ролю. Метапредметтиг: өөредилгенин айтырыгларын камгалап. Бодунун чедишкиннерин унелээри. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.	Тоожуну төндүр номчуур		
Л.Б.Чадамба «Кежээ», С.Пюрбю «Төрөөн чоннуң	Сайгарылг а кичээл	1	Предметтиг: тоожунуң дылында фразеологизмнер, тыва дылдың Тожу диалектизиниң онзагай аялгазы.	ар.274, №3		

адын адап чаалажып чораан»-патриотизм темазын ажытканы уран-чечен дылы			Метапредметтиг: өөредилгенин айтырыгларын камгалап. Бодунун чедишкиннерин унелээри. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.			
Түңнел хыналда тест	Хыналда кичээл	1	Предметтиг: номчаан шүлүглелдеринге хамаарышьыр тести кылыр. Метапредметтиг: өөредилгенин айтырыгларын камгалап. Бодунун чедишкиннерин унелээри. Бот-тускайлаң: бодун боду унелеп шыдаптары. Өөредилгеже сундугары.	Өөренген чүүлдерин катаптаар		

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

Чаңгыс авторлуг номнар

- Арапчор А.Д. Тыва улустуң мифтери болгаш тоолчургу чугаалары. Кызыл: ТывНУЧ, 2010. – 81 ар.
- Аранчын Ю.Л. Тыва улустуң маадырлыг оруу. Кызыл: ТНУЧ, 2011. – 208 ар.
- Дарбаа Ю.К. Тыва дугайында 99 айтырыгга харыылар. Абакан: Журналист. 2010. – 154 ар.
- Калзан А.К. Өзүлдениң демдектери. Кызыл: ТывНУЧ, 1991. – 137 ар.
- Калзан А.К. Тыва литература. 8-10 класс. Кызыл: ТывНУЧ, 1987. – 150 ар.
- Кенин-Лопсан М.Б. Танаа-Херел. Кызыл: ТывНУЧ, 2007. – 112 ар.
- Курбатский Г.Н. Тувинцы в своем фольклоре. Кызыл: ТКУ, 2001. – 235 стр.
- Кунзегеш Ю.Ш. Тыва кожамыктар. Кызыл: Рестипография, 2005. – 189 ар.
- Монгуш М.В. Тувинцы Монголии и Китая. Новосибирск, 2002. – 98 ар.
- Орус-оол С.М. Дүрген-чугаалар. Кызыл: ТНУЧ, 1994. - 61 ар.
- Ойдан-оол А.К. Тыва литература талазы-биле эртем-методиктиг статьялар чыындзы. I, II кезээ. Кызыл: НШХИ, 2010. – 49 ар.
- Самдан З.Б. Тыва чогаалдың кокпалары-биле. Кызыл: Рестипография, 2005. – 151 ар.
- Сүндүп Д.Ч. Тыва улустуң аас чогаалын школаларга өөредириниң методиказы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 125 ар.
- Танова Е.Т. Иениң салым-хуузу. Кызыл: ТывНУЧ. – 68 ар.
- Танова Е.Т. Чогаадыкчы орук-чол. Кызыл: ТывНУЧ, 2013. – 121 ар.
- Хертек Т. Вера Байлак – амгы үениң маадыры. ТНУЧ, 2010. – 65 ар.
- Чүлдүм Ч. Улусчу педагогикага ажыглаар чамдык сөстерниң, ужурларның чижек тайылбыры. Кызыл: ТывНУЧ, 1999. – 62 ар.

Ийи болгаш оон хөй авторлуг номнар

- Бавуу-Сюрюн М.В., Доржу К.Б. Эртем бижиктери. Кызыл: ТКУ, 2006. – 156 ар.
- Орус-оол С.М. Чакар Р.С. Матпаадыр. Кызыл: ТывНУЧ, 1991. – 256 ар.
- Салчак В.С., Монгуш Б, Баярсайхал. Тываларның аңныыр ажылының дугайында медээлери. Кызыл: ТывНУЧ, 2010. – 81 ар.

Словарьлар:

Делгер-оол А.К. Дирчин Б.Д. Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том I (А-Й)

Новосибирск: Наука, 2003. – 795 ар.

Делгер-оол А.К. Дирчин Б.Д. Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том II (К-С).

Новосибирск: Наука, 2011. – 796 ар.

Комбу С.С. Тувинская литература. Словарь. Новосибирск: Наука, 2012. – 353 стр.

Ол ышкаш:

- тыва тоолдарга үндезилээн мультфильмнер бижиткен дискилер;
- тыва чогаалчыларның хөрөк чуруктары;
- чогаалчыларның чогаалдарына чураан иллюстрациялар, чуруктар;
- уругларның билиин хынаарына белеткээн тест ажылдар.

Интернет курлавыры:

www.tuva.asia

www.tuvaonline.ru

tigi.tuva.ru

uryanhayn.com

museum.tuva.ru

tuvacheleesh.ru

tuvadyl.ru

tosertine.tuva.ru